Japan

Stefano Foconi

JAPAN

tio betraktelser över det svårbegripliga

Lindskog Förlag

Av Stefano Foconi har tidigare utgivits:
Lergök 1991
Inga vildar 1992
Vitahusår 1993
Rå umbra bränd umbra 1998
Gubben i taket. Några Iran (med Tomas Andersson) 2003
Människa strax 2006
Café Musa. Egyptiska resor (med Tomas Andersson) 2007
Turkarnas land. Anatoliska porträtt (med Tomas Andersson) 2009
Om trädgårdskonsten 2011
Hade en bror 2012
Istanbul. Vandringar i Europas största stad 2014
Levanten. Mellanöstern utan gränser (med Tomas Andersson) 2016
Om kokkonsten 2017
Om kärlekskonsten 2020
I skuggan av muren. Israel/Palestina (med Tomas Andersson) 2021
Tre dystopier 2023
Om dödskonsten 2024
Farol 2024

Lindskog Förlag
www.lindskogforlag.se
Stockholm 2025

© Stefano Foconi 2025
Japanska tecken: Toyoko Tsugane Reinius
Grafisk form: Lennart Lindskog

Första upplagan, första tryckningen
Tryckt i Lettland

ISBN 978-91-89296-13-8

Innehållsförteckning

Förord 7
De japanska öarna, japanerna och deras språk 13
Metafysiken 28
Mat och dryck 42
Trädgårdarna 63
Teceremonin 82
Scenkonsten 104
Filmen 142
Sumo 161
Populärkulturen 182
Sex 196
Att ensam resa öriket runt utan att tala japanska 230
Noter 310
Kronologi 312
Litteraturförteckning 318
Personregister 322

Förord

Hösten 2022 kom jag till sist i väg till Japan, mer eller mindre på vinst och förlust, med två och ett halvt års fördröjning på grund av covid, den japanska regeringens hysteriska reaktion på pandemin och ambassadens ovilja att *ens försöka* kommunicera om absurda visumregler. Landet bommades igen så till den grad att utlänningar boende i Japan endera måste hålla sig kvar eller, om utflugna, inte tilläts återvända. Japanerna själva förbjöds att gruppvis förflytta sig runt i sitt eget land, samtidigt som skolorna stängdes och experter och media gjorde vad de kunde för att skrämmas.

Resans förutsättningar var långt ifrån optimala såtillvida att jag inte talade japanska, bara alltid velat besöka landet. Att skriva böcker om Iran utan att kunna persiska, om arabvärlden utan att behärska arabiska eller om Turkiet i avsaknad av färdigheter i turkiska – såsom jag har gjort – visade sig sällan bjuda på påfallande problem, men eventuella svårigheter därvidlag måste räknas som lappri jämfört med att inte tala japanska i Japan. Här fanns heller inte motsvarigheten till den nyfikenhet på utlänningar jag skämts bort med i Mellanöstern, för att inte tala om elementära insikter i andra språk och attityder. Japan är en aldrig koloniserad ö. Till råga på allt förefaller flertalet

japaner påfallande tafatta i sitt bemötande av främlingar. Alltså händer på det medmänskliga planet – ur resenärens synvinkel – oftast ingenting.

Att ensam flänga omkring utomlands hade för mig varit väsentligt, för – som jag länge tyckte – hur skulle man annars lära sig att bli en människa? Det var likväl ingen pilgrim som besökte just Japan. Jag föraktade eller avskydde för den skull varken europeisk eller japansk kultur, även om utprånglandet av onödiga prylar eller tarvliga tänkesätt sällan gjort mig stolt över att oavsett vistelseort vara en jordbo.

Japan är onekligen både ett land till synes klart påverkat av västvärlden, i synnerhet USA, men ändå på djupet nedsänkt i högst egenartade traditioner och normer, i regel – utöver shintoismen – importerade från Kina via Korea, fast tämligen prompt förvandlade till något karakteristiskt japanskt, insulärt, specifikt, kvävande, apart, estetiskt raffinerat alternativt massframställt och plagierat.

Sådant kände jag till, i varje fall höll för sant, men hur skulle man närmare kunna granska ett territorium, en befolkning och dess sedvänjor när det väl på plats visade sig inte ens gå att talas vid? Trots nio års obligatorisk skolgång och i praktiken ytterligare tre års gymnasiestudier och därutöver samhällets kraftiga betoning på vikten av utbildning begriper många japaner faktiskt knappt ett ord engelska, dels för att det finns få personer att träna tillsammans med, dels för att engelska är svårt för japaner, eftersom de måste memorera många främmande ord redan på sina tre egna sinsemellan blandade skrivsystem. De individer som trots allt talar eller förstår en smula blir dessutom i regel så generade över sitt skrala uttal att det genast knyter sig för dem – de börjar stappla, skratta åt sig själva eller den kinkiga situationen, slutar lyssna och halar i stället reflexmässigt fram mobilen, som om grunkan i handen skulle tillhandahålla vägledning angående hur man förhåller sig till främlingar.

Nya Zeeland ligger längre bort från Sverige än Japan, rent geografiskt. Frågan är dock om inte Kina, de två koreanska staterna och framför allt Japan i flertalet andra avseenden är avlägsnast, om än av sinsemellan olika skäl. Inte ens kroppsspråket, gester och miner påminner om européers i jämförelse inte så lite melodramatiska sätt att föra sig på, för att inte tala om värderingar när det gäller synen på så grundläggande ting som den enskilda individens förhållande till kollektivet, rätten att vara sär, protestera eller att vägra delta, tjäna och ansluta sig till konsensus.

I Japan är individen från födelsen skuldsatt upp över öronen i den betydelsen att vederbörande primärt finns till på grund av förfäder, uppoffrande föräldrar, lärare och andra auktoriteter, vilket är något helt annat än den kristna arvsynden. Skuldkontot (on) måste betalas i form av anpassning och upprätthållande av fasaden (tatemae), så det gäller att leva upp till förväntningarna, att inte göra omgivningen besviken, att inte misslyckas offentligt – alltsammans för att återgälda vad man fått till skänks – annars förlorar samtliga inblandade ansiktet, i värsta fall till och med nationen. Blir japaner tillfrågade om saken svarar de inte sällan att *on* står för äkta kärlek och djup tacksamhet,

men det är ju vad man sedan barnsben lärt sig att säga om dubbelbindningen. Den som ändå opponerar sig och törs sticka ut borde i så fall enligt traditionen helst dö, för att då om inte annat framstå som renhjärtad. De normalt förträngda och privata känslorna (honne) kan naturligtvis då och då likväl komma till uttryck, fast det enda riktigt acceptabla sammanhanget för regelrätta utblåsningar i dag är när män samlas och dricker för mycket. Att offra sig själv (messhi-hoko, ordet betyder osjälviskhet) för att inte äventyra gemenskapen är därför A och O. Att tala fritt om sig själv anses till råga på allt bringa otur eller betraktas som en mindre vacker egenskap. Trots samhällets påstådda pluralism har det sammanfattningsvis fortfarande förblivit viktigare att kompromissa, sätta sig själv inom parentes och uppvisa anmärkningsvärd lojalitet än att insistera på särskiljande problematiska principer.

När jag i denna framställning emellanåt tämligen hårt kritiserar Japans demokratiska brister eller ställer mig rejält förundrad vid sidan av betyder sådana passager långt ifrån att jag anser min egen kultur vara överlägsen. Det är den knappast, däremot annorlunda och sällsynt ”framgångsrik” vad gäller att penetrera och utplåna andra livsformer, excellera i etisk erosion och brist på fantasi. Det förtjänar att påpekas.

Varför då inte hellre, vid sextiosju års ålder, som globetrotter, ljudlöst släppa taget om denna värld? Varför måste jag genomföra ännu en utdragen expedition och så till på köpet skriftligen redogöra för den, närmare bestämt tillhandahålla en beskrivning och analys utifrån ett begränsat antal teman, här tio till antalet? Jo, för att skrivandet av en bok – i detta fall om ett så för mig ofattbart land som Japan – tycks förbli det enda sättet att mera precist redogöra för vem jag varit, vad jag försökt greppa och kanske missförstått. Dessutom behöver den japanska kulturen verkligen ytterligare genomlysning, då västerlänningar med få undantag är magnifikt okunniga om vad som kännetecknar landet och dess invånare.

Livet är paradoxalt och fullt av motsägelser, i Japan såsom i Sverige. Ingen plats är transparent eller permanent fixerad i tiden. Antagligen finns det strax något vettigare att säga om ett visst fenomen. Icke desto mindre, just därför, måste vi pröva att lyssna på den andres berättelser – så vitt det går – även om vi inte fullt ut eller särskilt väl begriper dem. Att resa är tvärtom att ständigt påminnas om hur knivigt det är att förstå och få syn på den andre, präglad av mentaliteter som skiljer sig från ens egna, och likafullt: om vi är rädda för den mänskliga mångfalden ökar risken markant att vi därmed förvandlas till själva mardrömmen om oss själva.

Onekligen skriver man annorlunda om trakter man besökt, jämfört med om man suttit hemma djupt nedsjunken i bekvämaste fåtöljen och där flitigt läst på, men inte utsatt sina sinnen för resandets konkreta vedermödor och gåvor. Landskapet påverkar en, möten med individer och grupper, relativt ovidkommande detaljer, dagliga konfrontationer och frågetecken som inte rätas ut, oväntade

skeenden och plötsliga insikter. Jag är tillfreds med att till sist kroppsligen ha fått röra mig runt på så främmande mark, för platsens egenart färgar tvivelsutan av sig på den granskande resenärens text, urvalet av fakta, gissningar, projektioner, blindspår och vad som gör att man antecknar eller låter bli. Nu är jag inte där längre, fångstnätet för länge sedan uppdraget på land, och maskvidden är det inte mycket att göra åt. Det gäller att kontemplera det som redan tagits in snarare än att fylla på med skenbart nytt.

Jag upplät efter förmåga intern plats för Japan, och dess verklighet bjöd på friktion, utrymme för reflektion, tolkning, förundran och intakt gåtfullhet. Vad var det kort sagt som gjorde Japan så japanskt?

*

Med stort tack till Japanstiftelsen för generöst stöd och till Lars Vargö för ytterst sakkunnig faktagranskning.

Ett stort tack även till Toyoko Tsugane Reinius för de utsökta kalligrafiska tecknen.

Jag vill även tacka min redaktör Marie Jenevall för hennes omfattande genomgång av manuset. Sist men inte minst vill jag även tacka min förläggare Lennart Lindskog för hans utomordentliga fokus och uthållighet.

Stefano Foconi

De japanska öarna, japanerna och deras språk

Jämfört med Sverige är Japan ännu mer geografiskt utsträckt i nord-sydlig riktning. Tokyo ligger på samma breddgrad som Kreta, men eftersom landet är omgivet av kalla havsströmmar saknar merparten av Japan medelhavsklimat. Hokkaido – den nordligaste av Japans fyra huvudöar (som tillsammans upptar 97 procent av landets yta) – påminner på så vis åtskilligt om Norrland, medan Okinawa i syd har subtropisk väderlek.

Landet är lika bergigt som säg Turkiet, Iran eller Afghanistan. Dess högsta berg, det ikoniska Fuji, når 3 776 meter över havet. Hela 73 procent av Japan består av skogstäckta

berg – varav ett flertal är vulkaner – med ingen eller blygsam befolkning. Drygt 120 miljoner människor bor desto mer sammantryckta på den resterande ytan, i synnerhet på ön Honshu.

När man åker runt i det japanska landskapet, med till exempel snabbtåget Shinkansen (ordet betyder Nya stambanan), avtecknar sig ständigt bergsformationer. Höjdskillnaderna gör att flertalet platser i Japan tar emot åtskilligt med regn. Vegetationen är därför yppig, och fuktigheten på en kulturellt laddad plats som Kyoto följaktligen påfallande. Under monsunen sommartid är den än mer påträngande.

Japans drygt 14 000 öar råkar ligga där inte mindre än fem tektoniska plattor möts. Den seismiska aktiviteten blir därefter. Landets befolkning får uthärda tio procent av planetens samtliga jordbävningar, även om flertalet är för små för att kunna uppfattas av människor. Att ordet tsunami är japanskt torde vara allmänt bekant. Därutöver tillkommer återkommande förhärjande tyfoner. De två senaste större jordbävningarna inträffade 2011 och 2024. Den förra uppmättes ute i Stilla havet till 9,0 på Richterskalan. Skalvet ledde till extremt höga tsunamivågor, kärnkraftverket Fukushimas haveri, 20 000 dödsfall och omfattande materiell förödelse längs hela östkusten. Jordbävningen 2024 drabbade Notohalvön.

Japan har under tidigare geologiska tidsåldrar varit direkt förbundet med både nuvarande ryska ön Sachalin och Koreahalvön. Landförbindelsen med Korea bröts inte förrän under senaste istidens slut. Djur och växter i Japan

är därför i regel nära släkt med arter som påträffas på det asiatiska fastlandet, även om arterna numera skulle råka vara endemiska.

Människor har levt på det vi i dag kallar de japanska öarna i ungefär 35 000 år. Cirka 12 000 år gamla arkeologiska lämningar visar bland annat prov på världens så vitt man vet äldsta tillverkning av keramik.

Öarna har därefter under olika perioder koloniserats från fastlandet, främst från vad som i dag är Korea, vilket är besvärande för japanska nationalister och knappast blir mindre känsligt av att självaste kejsarfamiljen har koreanska rötter – fastän få historiker rotar närmare i saken. Detta faktum har ändå klart påpekats av kejsar Akihito 2002. Koreaner utgjorde för övrigt samhällets elit under tidig medeltid. Bofastheten började för 7 000 år sedan. Ris odlades med start för knappt 2 000 år sedan, medtaget och spritt av immigranter från fastlandet som gradvis trängde undan ursprungsbefolkningen norrut.

Sedan 600-talet kallar japanerna landet för Nihon eller Nippon. Namnet betyder Solens ursprung, varför Japan ofta benämns Den uppgående solens land, utifrån att det ligger öster om den kulturella stormakten Kina (jämför romarnas beteckning av Mellanösterns kusttrakter vid östra Medelhavet som Levanten, Det uppåtstigande). Att västerlänningar använder ordet Japan beror på portugisiska sjöfarares förvrängning av den kantonesiska beteckningen på landet.

Den japanska befolkningen är etniskt och språkligt förhållandevis homogen. De viktigaste historiska minoriteterna utgörs av ryukyuaner på öarna längst i syd, tillhörande Okinawaprefekturen, mellan 1429 och 1879 ett självständigt kungarike, och ainu längst i norr. Dessutom finns sedan ett drygt århundrade många av koreanskt ursprung (i dag cirka 400 000), på grund av att Korea annekterades 1910 och att ett stort antal koreaner då kidnappades som slavarbetare. Vidare finns 60 000 kineser från Taiwan, betydligt fler kineser från fastlandet samt de så kallade burakumin (byborna), en 1800-talsterm för en social grupp som under sekler utsatts för omfattande diskriminering, ungefär som de kastlösa i Indien (daliter) eller cagots i Frankrike. Burakumin – förr kallade eta (de orena) – betraktades som en pariagrupp och hänvisades till yrken som välartade japaner inte befattade sig med. De ägnade sig åt verksamheter som slakt, garvning, gatusopande och gravgrävande, kort sagt sådant som vette åt död och lort, och följaktligen ansågs de som extremt smutsiga eller till och med icke-mänskliga. Stigmatiseringen ledde till att en distinkt underklass uppkom, den lägsta i det japanska samhället. Diskrimineringen är emellertid olaglig sedan Meijirestaurationen 1868, fastän långt ifrån utplånad. Flertalet burakumin, som i dag utgör mellan två och tre miljoner människor, bor fortfarande separat i gettoliknande kvarter, har betydligt svårare att få vanliga jobb och tjänar väsentligt mindre än genomsnittsjapanen, trots att man själva via ett flertal organisationer försökt minska stigmatiseringen.

Åtskilligt i japansk historieskrivning handlar om skedet kring 1868, då moderniseringsprocessen inleddes, nota bene primärt för att komma ifatt väst teknologiskt, även om levnadsvanorna också i andra avseenden kom att modifieras. Årtalet står för tidpunkten då det neokonfucianska reglementet och bushido (krigarens väg) – alltså samurajernas hederskodex – som statsideologi och shogunen som statsöverhuvud avskaffades. Jag kommer många gånger i denna framställning återkomma till 1868 års konsekvenser. Det var ett utifrån kommande hot om kolonisering som framtvingade nydaningen 1868, något som i grunden påverkade uppfattningen om Japans geopolitiska position i världen, med påföljande identitetskris.

Vad gäller ainu påminner deras moderna historia om våra samers. Många som tillhör ainu är på grund av den hårdhänta assimileringen inte längre medvetna om sitt ursprung eller döljer det. Ainu bor företrädesvis på Hokkaido, nordön, som inte koloniserades förrän mot slutet av 1800-talet. Dessförinnan levde ainu också längre söderut, men trängdes gradvis och utan pardon undan. Mycket långsamt börjar folkspillran ändå att åter våga insistera på sina kulturella särdrag, även om en god del av vad som tagits till heders igen främst förevisas för turister, alltså har förvandlats från ett sätt att leva till ett extraknäck.

En annan signifikant grupp är yakuzan, en grupp som ägnar sig åt organiserad brottslighet. Den uppstod i Edo (det gamla namnet för Tokyo) för fyra hundra år sedan och fick ett markant uppsving efter den omfattande förödelsen av landet under andra världskriget, då en utbredd

svart marknad uppstod och amerikanerna började uppfatta koreanskättade medborgare som mer pålitliga än den övriga lokalbefolkningen. Traditionellt sysslar yakuzan med stöld, kidnappning, narkotikahandel, koppleri, utpressning, spel och kontroll av gatuförsäljning, men har numera också kopplingar till sport-, nöjes- och byggindustrin samt ägnar sig åt att driva in skulder. Två tredjedelar av medlemmarna är ättlingar av burakumin, och merparten av resterande registrerade medlemmar utgörs av japanskfödda koreaner. Yakuzans organisering påminner om den italienska maffians, centrerad kring vissa familjer med karismatiska ledare. Yakuzan avstår från rån och inbrott i privathem och legitimerar sig genom snabba hjälpinsatser vid naturkatastrofer. Syndikaten är hierarkiskt uppbyggda med fokus på gamla samurajideal som lojalitet och heder. Kopplingarna till den särpräglade japanska företagskulturen är dessutom otaliga. Man kan inte säga att yakuzan är direkt accepterad av polisen, som den mellan varven likväl samarbetar med, men polisen prioriterar långt ifrån alltid brott som sker inom yakuzans maktsfär, i synnerhet om inte tredje man drabbas. Extremhögern (uyoku dantai), den ultranationalistiska och explicit kvinnofientliga klicken i det japanska samhället, står yakuzan nära och utgörs ofta av samma personer. Den grad av uppmärksamhet som gangstrarna åtnjuter i japanska medier och fängelser är för övrigt inte lätt att begripa, även om det inte rör sig om respektabilitet. När nya maffiabossar ska utses omtalas de inte sällan tämligen okritiskt. Det faktum att polisen och yakuzan stundom påstås stå på samma sida – korrekt eller ej – uppfattas av många japaner som ett

uttryck för att samhället är harmoniskt. Yakuzans medlemmar känns lätt igen på sitt krulliga permanentade hår, ena övre lillfingerledens frånvaro samt – om än i påklätt skick osynligt – betydande kroppstatuering. För att vara en kriminell grupp håller yakuzan en egendomligt hög profil.

Det japanska språket (nihongo) är världens trettonde största och talas av drygt 120 miljoner människor. Dess djupare släktskap med andra språk förblir ännu i dag något av en gåta och är omtvistat bland forskarna, även om kopplingar till koreanskan finns där. Protojapanska antas hur som helst ha nått eller gradvis uppstått på de japanska öarna för cirka fem tusen år sedan via bosättare från den koreanska halvön. Deras språk trängde så successivt undan den ursprungliga befolkningens. Somliga språkvetare tror att japanskan är ett kreolspråk, format av impulser från åtminstone två sinsemellan åtskilda språkgrupper. Andra filologer anser – eller gissar – att en mycket tidig japanska som en distinkt dialekt gradvis absorberade diverse aspekter av grannfolkens språk.

Japanskan har i dag tre olika skriftspråk med egna användningsområden: kanji (tecken med kinesiskt ursprung), hiragana (fonetisk stavelseskrift för främst inhemska ord och grammatiska ändelser) och katakana (för låneord och som ett slags kursivering). Därtill används romaji, latinska bokstäver, mer och mer, arabiskt siffersystem samt självfallet numera en rad internationella symboler, utländska begrepp och förkortningar, vilket gör att japanska skolbarn måste lära sig tre sorters alfabeten.

Dessutom kan proportionerna mellan kanji och hiragana variera, beroende på vem som skriver och om vad.

Japans första skriftspråk, med start på 500-talet, var identiskt med kinesisk bildskrift som en följd av Mittens rikes massiva kulturella och religiösa inflytande. Hälften av japanskans ordförråd är baserat på kinesiska. Det bör betonas att japanska och kinesiska liksom koreanska är vitt skilda åt, tillhöriga olika språkfamiljer, och att tecknen kan vara baserade på uttalet lika gärna som på betydelsen, inlånade som de är vid skilda tidpunkter. Japanerna adapterade således de kinesiska tecknen på i princip två olika sätt, dels utefter semantiska principer, dels fonetiska. Varje enskilt kinesiskt tecken kan därför ha flera betydelser och uttal, men eftersom man i japanska böjer verb och adjektiv krävs mer än ett tecken för vart ord vid användning av kinesiska tecken. Japansk grammatik gör flitigt bruk av uteslutningar, och meningarna kan följaktligen bli korta. Ett enda verb eller adjektiv kan utgöra en komplett sats.

Den äldsta japanska boken är från 712 och består av legender om forntidens kejsare. Det faktum att japanskan skilde sig så till den grad från kinesiskan var säkert det som gjorde att språket överlevde det massiva kinesiska inflytandet. Med kinesiskan kom inte minst abstrakta termer och begrepp.

Att Japans största enskilda litterära klassiker, hovdamen Murasakis (978–1016) roman *Berättelsen om Genji* om den optimale älskaren, är författad med begagnande av det fonetiska stavelsealfabetet, sammanhänger med att inte ens en högt uppsatt hovdam ansågs behöva befatta sig med de svåra kinesiska ideogrammen. Dessa förblev

ett manligt privilegium att behärska. Förutsättningen för Heianepokens litterära guldålder var just uppfinningen av det japanska stavelsealfabetet, den enda era i japansk litteraturhistoria där kvinnorna spelade en totalt dominerande roll. Dessutom skrev Murasaki för kvinnor. Utan stavelsealfabetet skulle det knappast finnas någon i dag levande litteratur från Heianepoken, varmed inte sagt att den skulle vara lätt att begripa för den skull. Språket i *Berättelsen om Genji* – världens första realistiska roman – är arkaiskt, grammatiken komplex och karaktärerna sällan namngivna. En sådan direkthet skulle ha uppfattats som brutal. I stället är romanens gestalter försedda med utmärkande epitet. Vidare ingår mycket poesi i berättelsen, dock i regel endast antytt med de första raderna av dikter som societeten vid hovet i dåtidens Kyoto kunde utantill. För oss i dag har de ursprungliga sammanhangen gått förlorade. Samtidens japaner måste därför läsa mästerverket i de översättningar till modern japanska som utkom först i början av 1900-talet.

Den fonetiska stavelseskriften används både för lånord som fortfarande uppfattas som utländska och för att skriva namn av skilda slag samt för att återge grammatiska ändelser med mera. Historiskt var emellertid katakana nästan helt dominerande i officiella texter.

Den latinska skriften romaji brukas alltså i dagens Japan för åtskilliga västerländska begrepp och förkortningar, liksom för inhemska internationella storkoncerners namn.

Stödet i datorer och mobiltelefoner byggde först på olika inbördes komplexa och mer eller mindre kompatibla och modifierade standarder, med – jämfört med svensk

praxis – extra knapptryckningar, men lär i dag tydligen ha förenklats högst väsentligt.

Japanskan använder sig av ett drygt fyrtiotal uttalsstavelser, uppbyggda av endast fem vokalljud och tretton konsonanter. Stavelserna kan vara långa eller korta, men tryckaccent och tonhöjd kan också spela en meningsdanande roll. Samtliga ord slutar på någon av de fem vokalerna (med undantag för n, som i Nippon).

Till de tre skriftspråken med sina skiftande stilnivåer kommer så ett krystat fjärde idiom, om ändå inte ett fullvärdigt språk, som fram till härförleden var förekommande vid hovet, inte minst för att man där – utöver att man av artighetsskäl talade på ett speciellt sätt – också var långt mer litterära än vad som gällde bland allmogen. Många japaner hade hur som helst svårt att förstå kejsar Hirohitos berömda kapitulationstal 1945, liksom även när han därefter avsade sig sin gudomliga status, inte enbart beroende på åhörarnas chock över att få höra kejsarens egen pipiga röst, utan också på grund av hans inlindade vändningar och säreget uppstyltade ordbruk.[1]

Dialekterna är starkt förenklat uppdelade i öst- respektive västjapanska, den förra baserad på Tokyoaccent och den västliga i Kansai (Kobe, Osaka, Kyoto), med ett annat uttal och vissa grammatiska skillnader. Gränsen går vid Nagoya. Även ordförråd och ton skiljer sig åt. På öarna tillhörande Okinawaprefekturen, i syd, talas dialekter som i dag räknas som egna språk, fastän de är släkt med japanska. Dessa så kallade ryukyuidiom är i dag hotade av japanskan, trots status som språk. Historiskt diskriminerades de utifrån den nationalistiska dogmen om ett land,

ett språk och ett folk. De dialektala skillnaderna mellan nord och syd kan vara lika påtagliga som de mellan öst och väst.

Genom historien har japanskan påståtts tillhöra en mängd vitt skilda språkfamiljer. Numera anses japanskan av somliga, liksom de besläktade språk som talas i landet, utgöra en egen familj, de japoniska, men frågan om den närmare släktskapen med koreanskan är politiskt laddad och för många svår att erkänna. Att japanskan inte är en komplett språkligt isolerad företeelse säger väl sig självt.

Det är svårt för en västerlänning att lära sig japanska, men långt ifrån omöjligt. Det finns flera exempel på vuxna västerlänningar som inom loppet av ett fåtal år genom trägna studier lärt sig tala flytande. En bidragande orsak till svårigheten, utöver grammatik och skrift är ordföljden, som är rätt fri men i regel halvt omvänd jämfört med i flertalet indoeuropeiska språk (subjektet, om det alls förekommer, följs av objektet och sist verbet). Ordföljden är dock en smal sak, jämfört med att pronomen inte sällan ses som underförstådda och undviks. Man ska förstå vem som åsyftas av sammanhanget, det vill säga kontextualisering är av långt större vikt än hos oss. Tonvikten på satsens viktigaste del fördröjs eller förskjuts mot dess slut och läsaren/lyssnaren svävar i tillfällig ovisshet. Bestämningar och bisatser kommer före subjektet (om sådant alltså ens finns) och verbet följer allra sist. Genus och numerus nämns inte. Tempussystemet är helt annorlunda än i västerländska språk. Partiklar består av suffix eller småord som ledsagas substantiv, verb och adjektiv, eller för att markera om en sats är ett påstående eller en fråga. Partiklarna – när de

inte överhoppas – är oerhört viktiga och fungerar ungefär som våra prepositioner. Därtill kommer att japanskan har så kallade postpositioner. Dessutom kanske det endast med vissa förbehåll går att kalla katakana eller hiragana för riktiga alfabet (även om spörsmålet om vad som utgör ett alfabet är komplicerat), utan snarare stavelseteckensystem, skriftsystem där varje symbol eller syllabogram representerar en hel stavelse. Icke desto mindre klamrar sig japanerna fast vid sin anakronistiska hybridskrift. Komplikationerna gör å andra sidan – som Lars Vargö påpekat – japanskan rikt, något som inte minst befruktat litteraturen.

Bruket av katakana försvårar ändå både att japanerna hittar japanska motsvarigheter till utländska företeelser eller lånord och att de inte lär sig korrekt uttal. Att japanskan har fler sätt att räkna från ett till tio på än vi gör inte saken lättare, särskilt vad gäller vilken sorts saker som ska räknas med hjälp av så kallade klassificeringspartiklar, inte heller att kinesiska ideogram kan ha många varierande betydelser på japanska. Ett japanskt ord, ljudenligt återgivet i fonetisk skrift, kan stå för mer än ett dussin olika företeelser, eller som Arthur Koestler något bombastiskt eller triumfatoriskt uttryckte det: ”Resultatet har blivit en skrift som så att säga kombinerar egyptiska hieroglyfer med stenografiska tecken och noterna på ett partitur.”

Eftersom Japan ännu i dag är ett mäkta hierarkiskt samhälle måste varje verbal kontakt ta hänsyn till rangen på den man talar med. Det går inte att meddela någon det allra enklaste utan att beakta om den tilltalade är närstående, över- eller underordnad. Japanskan är med andra ord ett utpräglat så kallat respektspråk, där faktorer som

yrke, ålder, erfarenheter eller omständigheter spelar stor roll, inte minst om man ber någon om en tjänst, talar om sig själv eller de sina kontra om den andres grupp.

Därutöver tillkommer nödvändigheten av att uttrycka sig försiktigt, dels för att inte stöta sig med andra, dels för att inte själv framstå som orimligt rättfram och riskera att förlora ansiktet. Just försiktigheten ökar på den rent grammatiska mångtydigheten och bristen på sammanhang, vilket onekligen gör japanskan mer undanglidande och tvetydig i kraft av avsiktliga undanmanövrer. En individ som varken vill verka ohövlig eller påflugen går följaktligen in för det medvetet diffusa och hoppas därmed undvika att drabbas av ogillande. Man tävlar i så fall i symbolisk blygsamhet och staplande av antydningar, utgår från att man inte riktigt i detalj behöver förstå varandra och ändå kan dra jämnt. Den som tvärtom uttrycker sig särdeles klart löper därmed risken att samtalspartnern tror att talaren uppfattar den tilltalade som korkad, fast det självfallet också finns väldigt tydliga sätt att tala på utan att misstolkas.

Så vag och oprecis har japanskan av västerlänningar påståtts vara, accentuerat av att så få japaner i mötet med utlänningar sjunger ut med vad de egentligen har på hjärtat, att praktiskt taget ingen i en sådan situation besvarar ett förslag med ja eller nej. Påståendet att något tycks svårt kan visserligen antyda ett nej, liksom att förslaget ifråga kommer att närmare studeras vad det lider. Att likväl ge intryck av att man är överens är av överordnad betydelse. Saknas ett specifikt språkrör för en grupp människor som först tillsammans kommit fram till en viss slutsats händer

inte nödvändigtvis något alls, då var och en som ingår i gruppen ännu inte vet vem som ska förmedla budskapet. Ju mer man i ett sådant läge pressas, desto diffusare respons, ända till dess meningsutbytet bryter samman. Syftet är alltså inte att vilseleda, utan att bli fullständigt ense. Ett element av fundamental osäkerhet kommer sannolikt likafullt att kvarstå. Svårigheterna att begripa varandra stegras onekligen så snart flera personer involveras.

Därtill måste ändå sägas att det rent språkligt finns mängder av sätt att säga ifrån på, avvisa en propå eller glasklart invända på japanska, åtminstone lika många som i västerländska språk, oavsett artigheten och benägenheten att helst försöka vara överens. Att okunniga västerlänningar lätt blir frustrerade är en sak, att japanskan fungerar för japaner är trots allt ett slags faktum.

Undersökningar visar visserligen att det tar successivt längre och längre tid för danska barn att lära sig tala danska, eftersom ljudutvecklingen i dag är sådan att fler och fler ljud slukas. Inte heller är det som redan framgått en smal sak för japaner att alltid förstå varandra på japanska, men jag skulle säga detsamma svensktalande emellan. Fast det är klart, i ett samhälle där det sticker ut att protestera och ifrågasätta den sociala sammanhållningen tvättäkta japaner emellan, för att inte tala om eventuell problematisering av tillvarons påstådda grundläggande harmoni, varför då inte i ett pågående samtal ständigt mekaniskt upprepa japanskans vanligaste ord, ”hai” (”ja”, men här snarare med betydelsen ”uppfattat”), som svar på vad någon påstått, eller ”inte sant?”, ”jojo” och ”för all del” eller ”visst är det så”, ”aha”, ”verkligen”?

Somligas påstående att Japan förefaller vara ett land permanent nedsänkt i en kommunikativ Lützendimma blir för obetänksamt, exotiserande och fördomsfullt, helt enkelt att kapitulera för en klatschig formulering, när en författares främsta skyldighet gäller verklighetens nyanser. Japaner kommunicerar, bättre eller sämre, och detsamma gäller för svenskar, danskar och allt vad vi nu behagar kalla oss världen över.